

В. Є. Реутов,
д. е. н., доцент, директор,
Кримський економічний інститут ДВНЗ "КНЕУ ім. Вадима Гетьмана"

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: АДАПТАЦІЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

У статті досліджено досвід деяких країн щодо формуванню кластерів підприємств високого конкурентного статусу. Наведено рівні формування кластерів підприємств з метою досягнення сталого регіонального розвитку. На цій основі сформовані пропозиції щодо формування регіональних кластерів в Україні.

The article examined the experiences of some countries on the formation of clusters of companies high competitive status. Shows the levels of formation of clusters of enterprises with a view to achieving sustainable regional development. On this basis, were generated proposals for the formation of regional clusters in the Ukraine.

*Ключові слова: кластер, кластерна модель, сталий регіональний розвиток.
Key words: cluster, cluster model, sustainable regional development.*

ВСТУП

Активізація інноваційних перетворень економічних систем супроводжується поряд з глобалізацією все більш вираженою регіональною концентрацією економічної діяльності. В даний час це відбувається через створення різних кластерів — нових форм інтеграції підприємств. Для економіки певних регіонів кластери відіграють роль точок зростання. Коли одне або декілька великих підприємств регіону досягають високої конкурентоспроможності на ринку, вони поширюють свій вплив на найбільше оточення: постачальників, споживачів, конкурентів, інфраструктуру. У свою чергу, успіхи оточення позитивно впливають на подальше зростання конкурентоспроможності даного економічного лідера. У регіоні формується регіональний кластер підприємств — спільнота економічних суб'єктів, тісно пов'язаних в мережу галузей, що взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного. Таким чином, результативність та динаміка розвитку кластерних утворень у сучасних умовах багато в чому визначає рівень соціально-економічної стійкості розвитку регіонів.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі питання, пов'язані з принципами функціонування та розвитку клас-

терів, знайшли відображення у працях З. Варналія [1], М. Войнаренка [2], В. Геєця [3], В. Куйбіди [4], О. Кузьміна [5], М. Меркулова [6], М. Портера [7], С. Соколенка [8] та інших. В них досліджуються теоретичні аспекти формування конкурентоспроможних кластерів, а також проблеми і перспективи кластерних утворень і на загальнодержавному, і на регіональному рівні. Аналіз результатів наукових досліджень свідчить про актуальність проблем клас-теризації та про необхідність подальшого їх дослідження та аналізу.

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду кластеризації а також аналіз передумов створення кластерних структур у регіонах України, виявлення основних проблем формування та функціонування кластерів, .

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кластери підприємств можна охарактеризувати як сконцентровані за географічною ознакою (компактні) групи взаємопов'язаних підприємств, які конкурують і (або) ведуть спільну діяльність. Це одна з організаційних форм координації діяльності підприємств, що поєднує в собі конкуренцію і кооперацію (об'єднання зусиль в одних сферах допомагає успішно вести конкурентну боротьбу в інших). Виділяються дві основні категорії кластерів, сформовані по просторової і функціональної осях. Просторові угруповання

Таблиця 1. Рівні формування кластерів підприємств

Форми організації виробництва	Регіональне розміщення	Центри відповідальності	Основні завдання функціонування	Форми стимулювання і регулювання
Непросторові кластери	Без регіональної орієнтації	Центральні органи влади	Стимулювання конкуренції; підвищення виробничих, соціальних освітніх і екологічних стандартів; просування інтересів компаній кластера на зарубіжних ринках	Законотворчість; міжнародні договори
Територіально-просторові комплекси (ТПК)	Регіон або декілька регіонів	Стратегія з розвитку ТПК - центральні, розробка проектів-регіональні органи влади	Освоєння випуску нових видів продукції та послуг, розвиток регіональної інфраструктури, розширення існуючих видів діяльності та ринків ТПК	Державно-приватне партнерство; можливо законодавче закріплення статусу ТПК
Просторові кластери	Окремі регіони і муніципалітети	Регіональні органи влади, органи місцевого самоврядування	Просування продукції на регіональні, національний та зарубіжні ринки; створення «бренда» регіону; інтенсифікація контактів між органами влади, університетами, НДД, технопарками і приватними компаніями	Державно-приватне партнерство; нормативно-правове регулювання, проведення досліджень про розвиток кластера.
Кластерні ініціативи	Муніципалітети	Органи місцевого самоврядування	Розвиток мереж компаній у суміжних галузях; створення мереж контактів між органами влади, університетами, НДД, технопарками і приватними компаніями; просування продукції на регіональні, національний та зарубіжні ринки	Державно-приватне партнерство, проведення державних замовлень для диверсифікації діяльності компаній.

подібних і пов'язаних фірм і галузей відносяться до регіональних кластерів. Функціонально пов'язані системи, які менш обмежені строго певними регіонами, відносяться до промислових кластерів. Кластери можуть мати різні розміри і форми залежно від своєї глибини і складності. Як правило, вони включають в себе виробництво готового продукту, постачальників факторів виробництва і послуг, обслуговуючі виробництва, канали збуту, фінансові інститути, виробництва побічної продукції, інфраструктуру (дослідницькі організації, установи освіти і т.п.).

Результатом вищезазначених процесів стає новий рівень конкурентоспроможності не тільки між країнами, а і між різноманітними регіональними угрупованнями [9].

Одним із прикладів процесу створення кластерів може служити досвід японської економіки, спочатку заснований на створенні системи субпідрядних і субконтрактних зв'язків між низкою великих і мережею середніх і малих підприємств. Типовий великий японський кластер складається з одного щодо великого головного підприємства, що користується послугами двох або трьох рівнів субпідрядних фірм, розташованих зазвичай в географічній близькості до нього. Замість вертикальної інтеграції, самостійні субпідрядники першого рівня пов'язані з головним підприємством довгостроковими договорами. Аналогічним чином встановлені зв'язки постачальників першого і наступних рівнів. Наприклад, автопромисловий кластер фірми "Тойота" має багатоступеневу мережу з 122 прямих постачальників і майже 36 000 субпідрядних малих і середніх підприємств. Субпідрядники усіх ланок утворюють свого роду клуб з високими ринковими бар'єрами для новачків і іноземних конкурентів. Це значною мірою виключає потенційну конкуренцію, властиву вільному ринку, однак чисто цінові міркування при закупівлі компонентів сприяють оптимізації виробництва.

Процеси кластеризації можна спостерігати і в різних

країнах, що розвиваються, таких як Індія, Індонезія, Малайзія, Мексика та ін. В Індії діє понад 2000 кластерів, з яких 388 — промислових і 1657 — об'єднуючих ремісничі підприємства. Кластери постачають понад 60% експортної продукції Індії, а деякі великі кластери виробляють до 90% окремих видів продукції, що випускається в країні (виробництво одягу, ювелірних та шкіряних виробів).

Світова практика свідчить, що формування кластерів може здійснюватися за такими рівнями: створення непросторових кластерів; створення просторових кластерів, розвиток кластерних ініціатив; розвиток існуючих та створення нових територіально-виробничих комплексів на основі використання ефекту розміщення, концентрації, комбінування і кооперування (табл. 1).

Практика формування та функціонування кластерних систем дозволяє виділити необхідні умови їхнього ефективного функціонування:

— наявність великого підприємства-лідера, що визначає довгострокову господарську, інноваційну та іншу стратегію всього кластера, а в багатьох випадках і регіону-базування в цілому;

— спеціалізація, яка передбачає взаємозв'язок учасників кластера через основну діяльність, що забезпечує акцент на тому ж самому ринку або виробничому процесі;

— регіональна локалізація основної маси суб'єктів економіки — підприємств-учасників кластерної системи;

— множинність дійових осіб: кластер передбачає різноманітність і відсутність моноструктури;

— стійкість господарських зв'язків суб'єктів економіки — учасників кластерної системи, домінуюче значення цих зв'язків для більшості учасників;

— довготривала координація взаємодії учасників системи в межах її виробничих програм, інноваційних процесів основних систем управління, контролю якості та ін.;

— орієнтація продукції, як правило, на експорт або імпортозаміщення (спрямованість на створення конкурентоспроможної продукції, яка може бути експортована за кордон або принаймні за межі регіону, є характерною особливістю кластерних систем);

— інноваційність — максимально широке використання досягнень науки, відкритість по відношенню до нових ідей з боку керівництва підприємств учасників, ефективно використання інтелектуального капіталу, нематеріальних інноваційних активів, венчурного капіталу.

До найвідоміших кластерів у світі можна віднести [11]:

— Силіконова долина (Silicon valley, Каліфорнія, США), у сфері комп'ютерних технологій;

— американське автовиробництво у Детройті (Detroit, США);

— центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико (New Mexico, США);

— Бангалор (Bangalore, Індія), програмне забезпечення;

- долина Дахран (Dhahran Techno-Valley, Саудівська Аравія), енергетика;
- Лондонський фінансовий сектор, Сіті (The City, Східний Лондон, Великобританія);
- Лондонський поштовий та логістичний центр Сохо (Soho, Лондон, Великобританія);
- авіаційна та космічна галузь у Тулузі (Toulouse, Франція);
- контейнерний порт Роттердаму (Rotterdam, Нідерланди);
- технологічний парк, машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Heidelberg, Німеччина);
- центр діамантів у Антверпені (Antwerp, Бельгія).

Стосовно регіонів України існує ряд умов, які як сприяють, так і негативно впливають на формування кластерів. До позитивних умов, безсумнівно, необхідно віднести: існування технологічної та наукової інфраструктур; психологічну готовність до кооперації, засновану на історично сформованих виробничо-економічних зв'язках. До негативних факторів належать низька якість бізнес-клімату і рівня розвитку асоціативних структур (торгових палат, промислових асоціацій), які не справляються із завданням вироблення пріоритетів у розвитку економіки регіонів; широко використовується короткостроковий горизонт планування, в той час як у випадку кластерного управління реальні вигоди від розвитку кластера з'являються тільки через 5—7 років.

Тим не менш, в довгостроковій перспективі формування на регіональному рівні кластерів підприємств дозволяє досягти вирішення наступних завдань сталого регіонального розвитку: формування промислових об'єднань, що забезпечують зайнятість населення регіону, розвиток інфраструктури, збільшення податкового потенціалу і т.д.; цілеспрямована переорієнтація збиткових підприємств регіону; можливість регулювання інвестиційних потоків і оцінки ефективності їх вкладень на основі пріоритетності розвитку регіональних кластерів; надання адресних пільг певним групам підприємств, що мають важливе значення для регіональної економіки; підвищення в регіоні підприємницької активності, розвиток інноваційного потенціалу за допомогою швидкого поширення інновацій на всі підприємства кластера; підвищення конкурентоспроможності учасників кластера завдяки науково-технічному співробітництву і впровадженню нових технологій, зниження витрат і підвищення якості за рахунок ефекту синергії і уніфікації підходів до якості, в логістиці, інжинірингу, інформаційних технологіях і т.д.; консолідація лобювання інтересів учасників кластеру в органах влади.

Основним критерієм ефективності розвитку кластера може виступити максимізація виробництва ВРП на душу населення при максимальному використанні наявних факторів виробництва. При цьому ступінь концентрації виробництва в рамках кластера має відповідати розміру виробництва і продуктивності використовуваних факторів виробництва, оскільки надмірна концентрація також небажана, як і недостатня концентрація. Крім того, для успішної реалізації визначених державою стратегічних пріоритетів розвитку необхідний постійний подальший моніторинг та оцінка сформованих на території регіону кластерів за наступними напрямками: аналіз зміни прибутку, одержуваної підприємствами кластера; зміна частки кластера в обсязі регіонального виробництва; зміна частки кластера в торговому обороті регіону; зміна приросту експорту продукції, виробленої кластером, в порівнянні з приростом експорту всієї національної економіки. Оцінка діяльності кластера за вищевказаними параметрами дозволить своєчасно вносити корективи в програму підвищення конкурентоспро-

можності економіки регіонів, мобілізувати необхідні ресурси, для подальшого розвитку кластерів на території країни.

ВИСНОВКИ

Для економіки регіону та окремо взятої території кластери виконують роль точок зростання внутрішнього ринку. Слідом за першим найчастіше утворюються нові кластери, і стійкість регіонального розвитку, конкурентоспроможність регіону в цілому збільшується. Довгі ланцюжки виробництва доданої вартості збільшують інвестиції в регіоні та пов'язані з ними податкові надходження, призводять до диверсифікації економіки регіонів, вирішують проблеми зайнятості і створюють нові робочі місця, є інструментом взаємодії з бізнес-спільнотою. Більш передбачуваними стають ринки збуту.

За допомогою кластерів органи державної влади і управління можуть ефективніше використовувати нові, ринкові, тенденції з метою соціально-економічного розвитку регіону. Кластери надають органам влади інструментарій ефективної взаємодії з бізнесом, дозволяють більш глибоко розуміти його характерні показники і тактичні завдання, цілеспрямовано, реально і мотивовано здійснювати стратегічне планування ресурсів регіону, розвитку територій. Тому формування кластерної системи організації розвитку територіально-виробничих комплексів регіонів України представляється ефективним механізмом забезпечення сталого регіонального розвитку.

Література:

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / За ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 820 с.
2. Войнаренко М. Концепція кластерів — шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. — 2000. — № 1. — С. 29—33.
3. Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці / В. Геєць // Економіст. — 2008. — № 10. — С. 10—11.
4. Куйбіда В.С. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук, В.В. Толкованов, З.С. Бройде, Н.М. Внукова, В.А. Кравченко, В.І. Ляшенко, Н.А. Мікула, Ш. Рік, Н.А. Романова. — К.: Академія муніципального управління, 2009. — 242 с.
5. Кузьмін О. Кластери як фактор інноваційного розвитку підприємств і територіальних образований / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. — 2010. — № 2. — С. 14—23.
6. Меркулов Н.Н. Использование кластерного подхода при формировании промышленной политики / Н.Н. Меркулов // Економіка промисловості. — 2006. — № 1. — С. 81—86.
7. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / М. Портер; пер. с англ. — М.: Международные отношения, 1993. — 896 с.
8. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры / С.И. Соколенко. — К.: Колос, 2002. — 546 с.
9. Кулявець В.Г. Развитие кластерів в умовах глобалізації / В.Г. Кулявець // Матеріали наукової інтернет-конференції "Соціум. Наука. Культура" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://intkonf.org>.
10. Концепція створення кластерів в Україні // Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
11. Європейська кластерна обсерваторія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.clusterobservatory.eu>.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2012 р.